

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԱԲԱՆ (Գալուստ Տէր-Մկրտչեանց). — «Ուրարաբեան բևեռագրերի լեզուն» Վաղարշապատ, տպ. Էջմիածնի Մայր. Աթոռի, 1893 թ., (Արտատպած «Արարատ» ամսագրից), 16 էջ:

Էջմիածնի միաբան Գալուստ Տէր-Մկրտչեանց մի շարք լողածներից գիտով Մովսէս Խորենացու մասին և մի թարգմանութիւնից լոտով Էլիզէ Ռեկլիւլի աշխարհագրութիւնից, ակտով նորից հանդէս է գալիս իւր թարգմանութեան շարունակութիւնով. և մի լոգաւածով՝ Ուրարտեան բեւեռագրերի մասին, Մեր ընթերցողներից շատերը, որպէս հիմք ունենք ենթագրելու, ծանօթ չեն Ուրարտեան կամ ազատէս՝ Վանի կոչւած բևեռագրերի խնդրին, մինչդեռ ալդ խնդրից արդէն տարիներից ի վեր զբաղեցնում է մեր և օտար գիտնականներին. Ալդ պատճառով Միաբանի առանձին ևս արտատպած ալս մի լոգաւածից մննք օգուտ ենք քաղում մեր ընթերցողներին համառոտակի ծանօթացնելու խնդրի և նորա կարևորութեան հետ իրողութիւնը ան է, որ հին Հայաստանի ալ և ալ տեղերտամ գտնւած են բեւեռագրերի արձանագրութիւններ, ո-

րոնց կարդալը լաջողւել է, բայց ոչ հասկանալը, որովհետև ալդ բևեռագրերի լեզուն, ոչ մեղ ծանօթ հակերէնն է և ոչ էլ որ և է ալլ մեղ լայանի ազգի լեզուն, Արդէն ան ֆակտը որ այդ բևեռագրերի լեզուն հակերէնը չէ, պարզ ցուց է տալիս որ հին Հայաստանի հնագույն բնակիչներից չեն սերւել ալն Հակերը, որոնք Հալոց պետութիւնը կազմեցին և որոնք գործ էին ածում մեղ լայանի հակերէն լեզուն. Իսկ եթէ աշդպէս է, ուրիմն հին Հայաստանում բնակւելիս են եղել ոչ հակական ժողովուրդներ կամ ազգեր, որոնց նւաճել են նորեկ Հակերը, ալն Հակերը, որոնք իշխանութիւններ ու նախարարութիւններ և թագաւորութիւն կազմեցին և որոնք զարգացրեցին իրանց լեզուն մինչ մեր գրաւուի կատարելութեան աստիճանը.

Հին Հայաստանի ալդ նախնական բնակիչների գոլութեան մասին խնդրի լարուցւել է միայն չորրին

ալլ բնեռագրերի. մեր պատմագիրը ները ալդ մասին ոչինչ չգիտէին. և մող ամենքիս լաւտնի է Խորենացուց փոխ առած ան սովորական ձեր, որով մինչ օրս գրում են Հայոց պատմութիւնը, սկսելով Հայկից, իսկ Հայկի անունն էլ կապելով Բաբելոնի առասպելական աշտարակաշինութեան հետ և ալլն, Բայց և այնպէս Միաբանը աս իւր զօդւածի մի ժամոթութեան մէջ առաջ է բերում եօթը կտոր Խորենացու պատմութիւնից, ուր ուղղակի կամ կողմանկի ակնարկներ կան Հայաստանի նախկին բնակիչների մասին.

Հայաստանում գտնւած բնեռագիր (սեպաձե) արձանագրութիւնների թիւը, ըստ Միաբանի, արդէն մօտենում է հարիւրի: Նոքա գըտնւած են թէ եւրոպացիների և թէ հակերի ջանքերով: Ազդ գրութիւններին ալլ և ալլ անուններ են տալիս, ամենից առաջ Վանի մօտ գտնւած լինելու պատճառով նոցատին Վանի արձանագրութիւններ անունը, — բայց նոցա տալիս են նաև ալլ անուններ՝ հակական, ալարոգեան, խալկեան և ալլն: Միաբանը նոցա կոչում է Ուրարտեան (Արարատեան), ի նկատի առնելով ան, որ Արարատեան աշխարհը հնումը, Ասորիստանի բնեռագրերում՝ կոչում է Ուրարտի:

Ասացինք որ Ուրարտեան արձանագրութիւնների լեզուն հակերէնը չէ: փորձել են համեմատել սեմական լեզուների հետ — բայց անաջող: Յականի լեզուներից աւելի նմանութիւն են գտել ոմանք՝ վրացերէնի հետ, բայց Միաբանի ասելով ոոչ մի հմուտ

վրացագէտ մինչ օրս որ և է դրական նմանութիւն չէ գտել վրացերէնի և ուրարտեան բնեռագրերի լեզփ մէջ: Եղած նմանութիւնները բոլորը արտաքին և պատահական են: Աւելի նորագոյն են ուսուցչապետ Լեմանի և դոկտոր Բէլքի փորձերը:

Լեման ասորեստանագէտը հիմնալով այն բանի վրաէ որ ուրարտեան արձանագրութեանց մէջ վշտում է իրը գլխաւոր աստուած՝ Խալդին, հետեւնում է որ նորան պաշտող ժողովուրդը եղել են խալկերը, որոնց երկիրը լետին ժամանակներում պիտի լինէր հատ և լոյն գրողներին լայտնի Խաղութիքը կամ Խաղողեաց աշխարհը, Մեծ-Հայքի հիւախս արմուտաքում:

Բայց քանի որ Խաղուեաց աշխարհի բնակիչների լեզուն կորած է և անէսկ՝ զորանով ոչ կարելի է սոսուգել Լեմանի ենթագրութիւնը և ոչ էլ հասկանալ արժմ գտնւած Ուրարտեան բնեռագրերի լեզուն:

Միաբան Գալուստ Տէր-Միկայանցը իւր ներկաւ զօդւածով առաջացնում է մի նոր հակեացք: Նա կարծում է նմանութիւն գտած լինել Ուրարտեան լեզփի և ալֆմեան ուտիերէնի մէջ, ալսինքն ան լեզփի, որով ալժմ խօսում են Նովմաէ զաւակի Նիժ և Վարդաշէն գիւղերում, բայց որոնց երկիրը՝ Ուստի՝ հնումը անմիջապէս սահմանակից էր Սիա: Նաէ լճին հիւախից, տարածելով մինչ կուր գետը: Աւելի ևս առաջ Ուստին կարող էր աւելի ևս հարաւում լինել ալֆմեան էլար գիւղի մօտ (Նընանից մօտ 20 վերատ դէպիւ-

Անանի լիճը), ուր և դժուած է մի Ուրարտեան արձանազրութիւն, կայսրի արձանազրութեան մէջ կաւ երկրի անուն Ե-ա ի-ուն ին ի, որ ըստ Միաբանի, կարող է լինել Ուտի երկրի անունը. ունի վերջաւորութիւնը երեխ ալդ հին քնակիչների լեզվին էր լատուկ, որից և անցել է նւաճող Հայերին՝ նախարարութիւններ և կալւածական երկրներ նշանակելու համար (Սլունի և ալն):

Դրգւած լինելով ալդ անունների նմանութիւնից՝ Գալուստ Տէր-Մկրտչանցը փորձ է արել Ուրարտեան լեզվի և ուստիերէնի մէջ արմատական նմանութիւն դանել. Եւ նրան թւում է թէ ալդ լաջողել է իրան, և ահա թէ ինչպէս Գիւար Փրանսիացու 1880 թւականին արած բազդատութիւններից ի վեր ամնահաստատուն բանը որ գիտենք ընեռագրերի վերծանութեան խնդրում՝ բակերի կատարեալի ձեն է բի վեր. ջաւորութեամբ (եզակի առաջին դէմք):

Ակժմ բանից դուրս է գալիս, որ ուստիերէնում անցեալ կատարեալի և այն ոչ միան եզակի առաջին դէմ-

քի, այլ բոլոր դէմքերի՝ թէ եղակի և թէ լոգնակի թւմբում վերջաւորութիւնը բի է կամ փի, օրինակ, շնորհի՝ սէր-զու-բի, մորթեցի՝ շամ-գլւ-փի և ալն:

Բնական է որ եթէ ուստիերէնը առնչութիւն ունի Ուրարտեան լեզվի հետ, ալդ դեռ չէր նշանակիլ թէ ալժմեան ուստիերէնը հէնց նոյնը կը մնէր ինչ Ուրարտեան լեզուն, որով հետեւ ուստիերէնը կարող էր լինել միան մի բարբառ. Ուրարտեան լեզվի. և երկրորդ՝ ալժմեան ուստիերէնը հազարաւոր տարիների ընթացքում կերպարանափոխւած պիտի լինի. Սակայն և այնպէս, Միաբանը կարծում է որ Ուրարտեան լեզվի համար թերես ուստիարէնը ծառակէ այնպէս, ինչպէս խափութէնը ծառակից եղիպարանութեան:

Բաւականանում ենք միան ծանօթացնելով Միաբանի լոգւածի հետ, համարելով խնդիրը արժանի որ ընթերցող հասարակութեան աւելի լավ շրջաններ իմանալին բանի էութիւնը և խորթ չհամարէին մի խնդիր, որը մեր հալքնազիտութեան է վերաբերում: